

І.В. Отрощенко

РУХ ЗА ОБ'ЄДНАННЯ МОНГОЛЬСЬКИХ НАРОДІВ ОЧИМА ДОСЛІДНИКІВ

РУХ за об'єднання монгольських народів у ХХ ст. передбачав, зокрема, утворення незалежної Монголії у складі Зовнішньої Монголії, Внутрішньої Монголії, Барги, Алтайського округу та Туви¹ (всі ці землі на початку минулого століття входили до складу Цінської імперії). Різним аспектам цієї проблематики, зокрема історії виникнення терміна “панмонголізм”², присвячена низка праць, здебільшого статей, таких авторів, як М. Гольман [Гольман 1997], Л. Курас, В. Бабаков [Курас, Бабаков 1997], Л. Бат-Очир [Бат-Очир], Д. Жамаганова [Жамаганова 2000, 2005], Б. Базаров [2002], Т. Халдуrow [Халдуrow 2005] та ін. Особливу увагу руху за об'єднання монгольських народів приділяє бурятський дослідник Ш. Чимітдоржієв, якому належить велика кількість відповідних публікацій [Чимітдоржієв 1996, 1999, 2000 та ін.]. Найбільш дослідженим явищем в історії руху за об'єднання монголів залишається так званий панмонгольський рух 1919 року. До нього зверталися, зокрема, такі дослідники, як А. Сперанський [Сперанський 1992], Л. Юзефович [Юзефович 1996], Л. Курас [Курас 1997, 2004], К. Хемфрі та У. Булаг [Humphrey, Bulag 1996], Є. Белов [Белов 1999], Ю. Ципкін [Ципкін 1999], Л. Жабаєва [Жабаєва І. 2001], Т. Накамі [Накамі 2000], Ш. Чимітдоржієв [Чимітдоржієв 2000], Б. Базаров [Базаров 2002], Ц. Батбаяр [Батбаяр 2002]. Велику увагу приділяли науковці панмонгольській політиці з боку керівництва МНР у період 1920-х років – час найбільшого розквіту об'єднавчих тенденцій. До цієї теми зверталися О. Железняков [Железняков 1996], Ю. Кузьмін, В. Свинін [Кузьмін, Свинін], С. Роцин [Роцин 1999], Б. Баабар [Baabar 1999], Л. Жабаєва [Жабаєва 2001], Б. Базаров [Базаров 2002], В. Росов [Росов 2002], С. Лузянін [Лузянін 2003], І. Шагдуrowa [2005] та ін.

Безперечний інтерес становлять оцінки стану монгольського націоналізму напри-

кінці ХХ – на початку ХХІ ст. С. Лузяніна [Лузянін 1996, 2003], К. Каплонського [Caplonski 2000, 2004], Т. Гінзбурга [Ginsburg 1999], Г. Тумурчулуна [Tumurchuluun 1999], У. Булага [Bulag 1998, 2003], К. Сироежкіна [Сироежкін 2003], М. Россабі [Rossabi 2000, 2005], Ван Вейфан [Wang 2005], В. Борового [Боровой 2006]³ та ін. За влучним висловом відомого американського монголіста С. Жагчида, це гасло (панмооголізм. – *Авт.*) усе ще привертає увагу всіх народностей, що населяють Монголію, тому що культурна Монголія є більшою за політичну Монголію. Ті люди, які розмовляють монгольською мовою, належать монгольській нації, і ті області, де живуть монгольські народи, є монгольськими землями. Це емоційне, не юридичне питання [538, 245]. На думку сучасних ідеологів панмонголізму, об'єднана Монголія мусить бути нейтральною, незалежною, федеративною державою під міжнародним захистом США, Японії, Англії, Франції та Індії [Лузянін 2003, 279]. Цікаво, що, підозрюючи Америку у підтримці сепаратистських етнічних та релігійних тенденцій, Пекін звинуватив США у підтримці панмонгольського руху [Cherian].

Дехто з дослідників вбачає витоки руху ще у XVII ст., інші пропонують початок ХХ ст., 1911-й або 1919 рр. Американський монголіст У. Булаг слушно зазначає, що панмонголізм як перша сучасна монгольська національна свідомість розвинувся впродовж ХХ ст. [Bulag 1998, 136]. Російський науковець Ю. Кузьмін пропонує таку схему кульмінаційних спалахів панмонгольського руху: початок ХХ ст., 1911–1915 рр., 1917–1921 рр., 1925–1928 рр., 1958 р., 1989–1993 рр. [Кузьмін 1998, 47]. До цього переліку, на думку авторки, можна додати певні доповнення: принаймні 1924-й та 1945 роки. Від початку консолідуючим елементом і своєрідним прапором руху стає буддизм. За узагальненням дослідників, для одних панмонгольський

рух є способом зупинити процес денаціоналізації монгольського етносу через відродження старомонгольської писемності, розширення викладання бурятської мови, відновлення втрачених національних звичаїв і традицій. Для других – це активізація процесу культурної взаємодії народів монгольського етносу, запозичення культурних і наукових досягнень. Для третіх – найрадикальніших – передбачається створення у перспективі єдиної держави всіх монгольських народів. Як своєрідний зразок такого державного утворення підноситься імперія Чингісхана. Її образ (часто ідеалізований) стає символом національного відродження монголів, бурятів, калмиків, тувинців [Бедрик 2004]. Мовляв, пишання імперським спадком Чингісхана є, ймовірно, найістотнішим фактором об'єднання серед монгольських етнічних груп [Henochowicz 2008, 39], з цим символом всі монголи можуть ідентифікувати себе [Bulag 1998, 255].

Бурятська дослідниця Д. Жамаганова наводить перелік різних політичних та суспільно-культурних ініціатив бурятської інтелігенції, що можуть бути віднесені до панмонголізму [Жамаганова 2002, 51]. За її словами, мислення у масштабах загальномонгольських категорій може бути оцінене як панмонголізм, що розглядається як пошук національної ідеї для всіх народів, об'єднаних не стільки спільністю монгольського походження, скільки спільністю культури та буддистської релігії. Лише представники бурятської інтелігенції можуть бути названі ідеологами панмонголізму⁴. Створення психологічної спільності всіх монгольських народів, загального налаштування, спрямованого на творчу діяльність на благо відродженої, незалежної, квітучої Монголії, було першим ступенем панмонголізму як національної ідеї об'єднання монгольських народів [Жамаганова 2002, 56–57]. На мою думку, слова щодо створення психологічної спільності є певним перебільшенням, оскільки спільність і так існувала, обумовлена спільною культурою, писемністю, релігією, господарським устроєм, звичаями. Ті ж буряти ще до початку ХХ ст. часто кочували монгольськими теренами, їздили туди на прощу, в монгольських монастирях навчалися та мешкали бурятські лами. На початку

ХХ ст. це був усталений стан речей. До Зовнішньої Монголії та Барги масово емігрували іркутські та забайкальські буряти впродовж першої третини ХХ ст., проте і тут навряд чи бурятська інтелігенція відіграла вирішальну роль. Щодо еміграції, то більший вплив тут справили скоріше поради лам та шаманів.

Дискусії точаться навколо багатьох аспектів руху, зокрема історії, періодизації, історичної оцінки, перспектив розвитку. Деякі російські праці 1990-х рр. породили низку “штампів”, які часто-густо виринають то в одному, то в іншому дослідженні. Наприклад, підсвідомо складається враження, що еліта Зовнішньої Монголії ледь не єдина виступила у 1911 році з амбіційним прагненням об'єднати всі монгольські землі. Еліти ж останніх, мовляв, об'єднуватися не бажали, прагнучи зберегти власні владні позиції. Проте така точка зору не відповідає тогочасним історичним реаліям. Сумнівним, на думку авторки, є також поширений аргумент, що сплеск панмонгольських прагнень був можливий лише у періоди нестабільності і труднощів для Росії та Китаю. Самі об'єднавчі прагнення зародилися у Внутрішній та Зовнішній Монголії ще до падіння Цінської династії. Бурятські інтелігенти симпатизували панмонгольським ідеям ще до Лютневої революції.

От лише декілька оцінок сучасних російських дослідників щодо руху за об'єднання монгольських народів.

Можливо, панмонголізм слід розглядати як один із напрямів руху за самовизначення й інтеграцію монгольських народів, які мали, з огляду на обставини, різні історичні долі, проте зберігали пам'ять про певну історичну єдність. З ряду причин, насамперед соціально-політичного характеру, така форма етноцентризму не змогла знайти скільки-небудь значимої соціальної бази, інституціоналізуватися й істотно не вплинула на соціальну практику свого часу [Скрынникова... 2004]. Різноспрямованість векторів політичної та соціально-економічної ситуації монгольських народів, різні завдання, що стояли перед ними, не сприяли реалізації цієї ідеї, що загинула, ледь встигнувши зародитися. На думку авторки, у цьому випадку навряд чи можна говорити як про “різноспрямованість век-

торів”, так і про незначну соціальну базу. Наприклад, відомий американський монголіст Р. Рупен вважав, що кожен монгол, незалежно від того, де він проживав і до якого стану належав, був у душі панмонголістом, тобто “борцем за єдину, незалежну та суверенну Монголію” [цит. за: Гольман 1997, 123–124]. Зі свого боку, У. Булаг дотримується думки, що панмонголізм не досяг успіху насамперед через сильні російські та китайські заперечення, що зашкоджують його розвиткові й сьогодні [Bulag 1998, 136].

Побутує думка, що неабияку роль відіграє факт окремого розвитку монгольських народів упродовж кількох століть [Базаров 2003, 18]. Мені особисто таке твердження здається перебільшенням – про окремий розвиток можна говорити лише у випадку з Калмикією та Бурятією, тоді як землі, що їх насамперед прагнули об'єднати монголи, на початку ХХст. перебували у складі однієї держави – Цінської імперії. В літературі з панмонгольського питання зустрічається й аргумент щодо “трьох братніх слов'янських народів”: мовляв, не відбулося ж мовного, культурного та етнічного злиття, а такі ж близькі і в одній державі тривалий час співіснували [Кузьмин, Сви́нин]! Проте забуваються особливості історичного розвитку, мовні, конфесійні, світоглядні розбіжності між росіянами, українцями та білорусами. На мою думку, при аналізі ситуації з монгольськими народами це – не дуже вдалий аргумент.

На переконання російських науковців, у гіпотетичному випадку створення єдиної монгольської держави постала б чимала низка внутрішніх проблем, які виникнуть за об'єднання народів з різним рівнем економіки та культури. Мовляв, державотворення природно призведе до домінування однієї етнічної групи та однієї культури, правління однієї еліти або клану. Найімовірнішим може стати домінування халхамонголів⁵, які найбільшою мірою зберегли національні традиції й державність. Насправді ж широке об'єднання роз'єднаного зараз монгольського етносу в єдине державне утворення не зніме етнічних проблем, а, навпаки, може їх лише загострити з огляду на історичну незавершену консолідацію різних груп монголомовних народів у єдині нації [Бедрик 2004]. Загалом,

такі прогнози не є новими. Російські посадовці ще майже сто років тому намагалися підкреслити та перебільшити відмінності між представниками різних частин етнографічної Монголії: “Прихована неприязнь між значно культурнішими внутрішніми монголами та халхасцями завжди існувала. Доводячи раніше Сайн-ноін-хану та ін. ургинським князям неможливість “приєднання” до Халхи Внутрішньої Монголії, я вказував їм на очевидну навіть в Урзі незгоду внутрішніх монголів та халхасців та загрозу підкорення останніх першими як культурнішою та розвиненішою народністю”, – писав наприкінці 1915 року російський віце-консул А. Хіонін [АВПРИ, 161]. Проте авторці відмінності між монгольськими етнічними групами не здаються настільки принциповими, що мали б зашкодити гіпотетичному спільному проживанню. У першій половині ХХ ст. буряти, наприклад, емігрували до МНР та Барги і впроваджували там у життя звичне господарювання, відмінне від сусідніх монгольських хошунів⁶. Не такі категоричні й західні дослідники. У 1937 році О. Латтімор, визначний американський монголіст та китаїст, вважав, що у разі проведення реформ, зокрема соціальних, у Внутрішній Монголії утворилася б певна однорідність між нею та Зовнішньою Монголією, що негайно змусила б внутрішніх монголів прагнути об'єднатися як одна нація [Lattimore 1937, 70].

Відмінно від наведених російських позицій звучать міркування окремих монгольських авторів. Мовляв, якщо розуміти панмонголізм як побудову єдиної Монголії, то саме нинішня Монголія і є найчистіший продукт панмонголізму, де всі гілки монголів грають свою, провідну роль у державі. “Поки існує незалежна Монголія, що поєднує у собі всі групи монголів – північних, південних, західних і східних, завжди буде існувати невидимий зв'язок між ними та монголами, що живуть донині на (тимчасово) окупованих територіях, і ніколи не згасне надія на волю” [Хашчулуун 2005]. Всіх монголів – з Монголії, Росії, Китаю та з інших країн – поєднує спільність мови, культури, звичаїв, релігії й той незаперечний факт, що всі вони впродовж п'яти століть жили у складі єдиної монгольської держави. У свідомості монголів

усього світу живе загальномонгольська ідея, прагнення якщо не жити разом на своїх корінних землях у рамках єдиної, сильної відродженої держави, то хоча б мати спільний культурний і політичний простір. Почуття приналежності до колись єдиного народу породило поняття “панмонголізм” – шляхетну патріотичну ідею, поклик серця розділених уже впродовж декількох століть народів [Бат-Очир]. Що ж до неподоланих відмінностей між монгольськими етнічними групами, то тут є цікаве спостереження американської дослідниці, яка проводила польові дослідження у Внутрішній Монголії: так, всі студенти – внутрішні монголи – перебувають під впливом халхаських пісень та культури, що веде, у свою чергу, до розмивання регіональних й етнічних кордонів і до відчуття панмонгольської єдності... “Справді, багато внутрішніх монголів підкреслює свій зв’язок одне з одним та з незалежною Монголією, посилюючи свою етнічну гордість через панмонгольську ідентичність” [Henochowicz 2008, 38, 45–46].

На спільну думку науковців, розвиток панмонголізму не відповідає ані російським, ані китайським інтересам, хоча Китай і наразі готовий прийняти монгольське об’єднання у сферу свого впливу. Дехто з дослідників зауважував на початку 1990-х років: є понад півмільйона монголів, які проживають у Росії, перш за все на прикордонних теренах Бурятії та Туви, хто бажав би інтегруватися до об’єднаної Монголії [Ziegler 1994, 534; Trenin]. Науковці тоді відзначали хвилювання й серед монголів Внутрішньої Монголії, які прагнули більшої незалежності від Пекіна та зв’язків із сусідньою Монголією [Walsh 1993, 276]. Відмова останньої від комунізму викликала у Внутрішній Монголії народні демонстрації на підтримку великомонгольського націоналізму. У жовтні 1991 року сидячий страйк був організований групою монгольських студентів під китайським посольством в Улан-Баторі. Студенти зібрали 30 000 підписів під клопотанням, що вимагало покласти край китайським утискам прав людини у Внутрішній Монголії та негайного звільнення шести внутрішньомонгольських політичних в’язнів, арештованих у період придушення опору на площі Тяньаньмень (1989 рік). Хоча інцидент

закінчився мирно, дослідники передбачали, що істотне збільшення будь-якого паннаціоналізму чи панбуддизму могло завдати серйозної неприємності Пекіну [Baum 1992, 502]. Студенти, які називали себе членами Асоціації князя Демчигдонрова⁷, присвяченої “духовному об’єднанню монголів”, протестували проти упередженого ставлення до внутрішніх монголів у Китаї та бурятів у Росії, організувавши демонстрації в китайських (1991) і російських (1993) посольствах [Ginsburg 1999, 252].

Економічне становище монголів, на думку західних фахівців, погіршилося після початку китайських реформ. Це, разом із розширеними контактами з незалежною Монголією, створило умови для нового сплеску монгольського націоналізму та загострення міжетнічних відносин, аж до зіткнень із ханським населенням на початку 1990-х років. У цих умовах, на переконання білоруського дослідника В. Борового, Далай-лама як верховний духовний глава всіх монгольських буддистів, з одного боку, і як суспільний діяч, який перебуває у стані тривалої конфронтації з існуючим у Китаї режимом, – з другого, – може стати символічним центром для консолідації всіх антиханських сил як у Монголії, так й у середовищі монгольської діаспори за її межами. Далай-лама, який користується чималим авторитетом в усьому світі, також цілком здатен привернути увагу західної громадськості до проблем монгольського населення у Китаї, що небажано для Пекіна [Боровой 2006, 13].

Зауважуючи, що панмонголізм прагне поєднувати на певному рівні всіх монголів у світі, деякі вчені підкреслюють: у 1990-х роках він виявлявся переважно у культурній царині. Культурні та академічні обміни мають місце (і заохочені) між різними монгольськими групами, включаючи внутрішніх монголів, бурятів, калмиків тощо. Можна стверджувати, що культурний панмонголізм також містить у собі форму політичного. “Але, наскільки я знаю, немає жодних поточних спроб політичного возз’єднання різних монгольських географічних областей”, – стверджує англійський монголіст К. Каплонський [Caplonski 2000, 357]. Головний очевидний вплив панмонголізму – поширення відносин між різними монгольськими областями: без-

посередньо Монголією, Внутрішньою Монголією, Бурятією та Калмикією [Carlsonski 2000, 336]. На підтвердження цієї думки можна навести такий приклад. Під час роботи конвенту монголів світу 2–6 серпня 2006 року в Улан-Баторі із доповіддю “Монгольські етноси: глобалізація та співробітництво” виступив заслужений діяч культури, экс-міністр закордонних справ Монголії Ц. Гомбосурен. Він, зокрема, зазначив: “Історія покладає на нас відповідальну місію. Це, звичайно, не ідея об'єднання монголів за політичними мотивами або міркуваннями. У нас немає жодного наміру зачіпати політичний або правовий статус монгольських народностей, які проживають за рубезем, зокрема у сусідніх нам державах півночі та півдня. Це аксіома. У нас немає намірів передувати або виступати від імені монголів світу. Ми, монголи, як суверенна самостійна держава, що зберігає вогнище загально-визнаної світової держави, маємо не лише моральне право, а й обов'язок виступати з ініціативою розвивати гуманітарне співробітництво монголів в інтересах збереження цивілізації монгольських народів у сучасному глобалізованому світі” [Вместе... 2006].

Дослідники не висловлюють особливих ілюзій щодо бурхливого поширення панмонгольських ідей. За словами монгольського науковця Г. Тумурчулууна, важко прийняти такі твердження, з тих пір як фактично всі монгольські дослідники погоджуються, що немає жодної можливості об'єднання всіх монголів задля створення єдиної держави [Tumurchuluun 1999, 285]. Навпаки, зростання етнічних почуттів могло б виявитися небезпечним як для монгольських меншин у Росії та у Китаї, так і для національної безпеки Монголії. Отже, – стверджує науковець, – Монголія та монгольські меншини мають продовжити співробітничати, але те співробітництво повинне бути позбавлене будь-яких прихованих політичних або ідеологічних цілей. Воно має сконцентруватися у чотирьох сферах: економічній, торговельній, культурно-гуманітарній та екологічній. Ці типи співробітництва нормальні, взаємно вигідні і звичні для людей, які живуть у різних державах із спільними кордонами. Таке співробітництво мають підтримувати

всі три уряди задля збільшення взаємної довіри [Tumurchuluun 1999, 285]. Загалом, на такі міркування пристають багато дослідників [Гольман 1997, 125–127; Гурбадам 1999, 174; Tumursukh 1999–2000 та ін.]. Зокрема, відома бурятська дослідниця І. Урбанаєва, активний діяч національно-культурного відродження, пропонує: “Майже немає надії на те, що монгольський світ здобуде коли-небудь у майбутньому політичну єдність. І чи потрібно це? Набагато важливіше знайти сучасні дійсні засади для єдності, які не залежали б від політичних кордонів. Це шлях розвитку нашої давньої спільної духовної традиції” [Урбанаєва 1992, 55].

Отже, за словами дослідників, на сьогодні панмонголізм виражений переважно через культурне та економічне співробітництво різних груп монголів. Однак наприкінці 1980-х і на початку 1990-х рр. часто можна було почути (і не лише від халхасців) розмови щодо ймовірності об'єднання Монголії із Внутрішньою Монголією й рідше – з Бурятією та Калмикією. Хоча ці голоси ще лунають іноді у неофіційних бесідах, немає жодної організації або людини суспільної ваги у незалежній Монголії, які послідовно просуvalи б панмонголізм як політику. Тому вияви панмонголізму – спорадичні та розсіяні [Tumursukh 1999–2000]. Колись О. Латтімор вважав, що лідерами панмонголізму були буряти, калмики і внутрішньомонгольські націоналісти, тобто неуродженці Зовнішньої Монголії. Представляючи слабкі меншини, вони могли бачити перевагу в об'єднанні з “Великою Монголією”. Натомість деякі халхасці були захоплені такою ідеєю, але в цілому вони сумнівалися, чи брати до себе меншини, що створять додаткові проблеми [Lattimore 1956, 42]. Майже через півстоліття по тому схожі думки лунають знову: мовляв, панмонгольські настрої аніскільки не потужні у незалежній Монголії з декількох причин⁸, зокрема з побоювання ускладнити стосунки з Китаєм та Росією. Унаслідок цього панмонголізм найсильніший поза Монголією – серед внутрішніх монголів та серед монгольських діаспор у світі [Tumursukh 1999–2000].

На думку більшості дослідників, безпосередньої загрози територіальній цілісності КНР та дестабілізації внутріш-

нєополітичної обстановки “монгольська проблема” не несе, оскільки її конфліктний етнопотенціал доволі незначний, а сама проблема цілком вирішується у межах діючої у КНР концепції “районно-національної автономії”. Разом із тим зазначається, що “монгольська проблема” в Китаї має швидше не внутрішній, а зовнішній характер і пов’язана з відносинами КНР та Монголії (де преса в останні роки доволі часто оприлюднює матеріали антикитайського змісту) [Сыроежкин 2003, 356]. Мовляв, навіть за умов того, що національний рух швидко прогресував, фактично Внутрішня Монголія має лише 4 млн. потенційних прибічників (згідно з переписом, завершеним 2000 року), що складає лише 17% всього її населення. Крім того, щоденна китаїзація протидіє успіху націоналістичної діяльності. Отже, вплив монгольського націоналізму має відчутно зменшитися. На думку тайванської дослідниці Ван Вейфан, панмонголізм не матиме іншого вибору, крім як залишатися у затінку [Wang 2005, 11].

Натомість, за словами відомого російського сходознавця С. Лузяніна, об’єктивно проблема панмонголізму сьогодні існує й ігнорувати її було б недалекоглядно.

Всіх монголів – корінних, “російських”, “китайських” та ін. – об’єднує спільність мови, культури, релігії, історичних традицій, а найголовніше – всемонгольська ідея відродження єдиної держави. На сьогоднішній день у Росії, Монголії та Китаї є численні групи політиків та учених, представників інших соціальних груп, готових ідеологічно та організаційно підтримати цей процес [Лузянин 2003, 279].

Неоднозначна та делікатна проблема панмонгольської ідеї продовжує привертати увагу як дослідників-монголознавців, так і політологів. Звичайно, у цій статті згадані далеко не всі праці, що торкаються кола питань, пов’язаних із панмонгольською проблемою. Авторка мала на меті показати низку тенденцій, існуючих у цій проблематиці, зокрема прокоментувати деякі з них. Незгасаюча цікавість до проблеми національної консолідації монгольських народів з боку великої кількості дослідників зі всього світу підтверджує її актуальність. Як і всі теми, пов’язані з національною ідентичністю, вона викликає гострі дискусії і подекуди суперечливі оцінки, потребуючи подальшого всебічного ґрунтового дослідження.

¹ Століття тому тувинці, які не є монгольським народом, перебували у сфері впливу монгольського світу.

² Автором терміна “панмонголізм” зазвичай вважають видатного російського філософа В. Соловйова з його однойменним віршем [див.: Жамаганова 2002; Халудоров 2005]. Як тут не згадати думку про те, що поезія у Росії була нерідко головним джерелом політично значимих ідеологем [Каганский 2005]!

³ Див. також: Монгольская цивилизация: миф или реальность? (Выдержки из выступлений М.И. Гольмана, В.В. Грайворонского, Г.С. Яскиной, Р.Т. Сабирова) // Цивилизационные процессы на Дальнем Востоке: Монголия и ее окружение. Москва, 2005.

⁴ Таке твердження властиве й деяким іншим дослідникам [див.: Морохоева 1995, 112].

⁵ Халха – монгольський народ, складає 64,2% (за даними на 2000 р.) населення Монголії.

⁶ На думку авторки, еміграція стала одним зі шляхів втілення у життя ідеї об’єднаної Монголії, й шляхом загалом успішним. Найпомітнішою вона була серед бурятського населення, охоплюючи перш за все кочове населення Забайкальської області. Мала місце також еміграція тувинців – з Туви (СРСР) та Сінцзяну – у 1930–1950-ті роки. У 1910-ті, 1920-ті, 1940-ві роки окремі групи баргутів та внутрішніх монголів перебиралися до Зовнішньої Монголії (МНР). Тобто їхні нащадки й сьогодні проживають у Монголії разом із корінним населенням.

⁷ Демчигдонров (1902–1966) – один із Чингізидів, визначний політичний діяч Внутрішньої Монголії, очолював боротьбу за її незалежність. У 1930–1940 роки співпрацював із японцями. З 8.12.1937 – голова Федерації Внутрішньої Монголії, глава уряду й головнокомандуючий монгольською армією.

⁸ На думку У. Булага, постійною темою в Монголії є реальна боротьба між панмонголізмом та халха-центризмом [Bulag 1998, 170].

ЛІТЕРАТУРА

АВПРИ... Архив внешней политики Российской империи. Ф. 188 “Миссия в Пекине”, оп. 761, ед. хр. 306.

Базаров Б.В. Неизвестное из истории панмонголизма. Улан-Удэ, 2002.

Базаров Б.В. Геополитика Байкальского региона в ретроспективе веков // Народы Бурятии в составе России: от противостояния к согласию: (300 лет Указу Петра I). Улан-Удэ, 2003. Ч. 4.

Батбаяр Ц. Монголия и Япония в первой половине XX века. Улан-Удэ, 2002.

Бат-Очир Л. Современный мир и идея панмонголизма. – Режим доступа: <http://www.kyrgyz.ru/forum/index.php?showtopic=706>

Белов Е.А. Россия и Монголия (1911–1919 гг.). Москва, 1999.

Бедрик А.В. Политическая ситуация и этнополитическое мифотворчество в Калмыкии // Политическая мифология и историческая наука на Северном Кавказе. 2004. Вып. 24. – Режим доступа до журн.: <http://kavkazonline.ru/csrip/elibrary/uro/uro24/uro2415.htm>

Боровой В. Монголия в современных российско-китайских отношениях и проблема поддержания баланса сил в Азии // International Conference “Taipei-Moscow Forum 2006”. Strategic Implication of Changing Situation in Northeast Asia for C.I.S. States and Taiwan. Report papers. 2006.

Вместе... Вместе за мир, дружбу и сотрудничество // Открытый Мир Азия / Пресса Монголии: Дайджест № 60 10.08.2006. – Режим доступа до публ.: http://owasia.ru/digest_2006+M58d7412b142.html#1

Гольман М.И. К вопросу о национальной консолидации монголов // Опыт разделенных государств и отношения между двумя берегами Тайваньского пролива. Материалы конференции. Москва, 1997.

Гурбадам Ц. Суверенитет Монголии и внешние факторы // Монголоведные исследования. Улан-Удэ, 2000. Вып. 3.

Жабаева Л.Б. Элбек-Доржи Ринчино и национально-демократическое движение монгольских народов. Улан-Удэ, 2001.

Жамаганова Д.В. Некоторые аспекты влияния политического фактора на формирование и трансформацию идеи панмонголизма // Проблемы истории и культуры кочевых цивилизаций Центральной Азии. Улан-Удэ, 2000. Т. IV.

Жамаганова Д.В. Роль научной бурятской интеллигенции в процессе интеграции и формирования политической парадигмы монгольских народов // Мир Центральной Азии. Улан-Удэ, 2002. Т. II. Ч. II. История. Социология.

Железняков А.С. К вопросу об отношении Коминтерна к панмонголизму // Гуманитарная наука в России: сороковские лауреаты. Москва, 1996.

Каганский В. Кривые зеркала: образы пространства России // Русский журнал, 2005 (25.10). – Режим доступа до публ.: http://www.russ.ru/politics/lyudi/krivye_zerkala_obrazu_prostranstva_rossii

Кузьмин Ю.В. О панмонголизме 20-х гг. в Монголии: позиции Э. Ринчино и Ц. Жамцарано // Элбек-Доржи Ринчино и народно-демократическое движение в России, Центральной Азии в XX веке. Улан-Удэ, 1998.

Кузьмин Ю.В., Свинин В.В. “Панмонголизм” как национальная идея консолидации народов Центральной Азии в XX веке / Кафедра мировой истории и международных отношений. Исторический факультет. Иркутский государственный университет. – Режим доступа до публ.: <http://www.isu.ru/hist/mimo/confer/confer0/kuzmin.html>

Курас Л.В. Панмонголизм в годы революции и гражданской войны // Октябрь 1917 года: уроки истории и современность. Материалы научной конференции. Кемерово, 1997.

Курас Л.В. Атаман Г.М. Семенов и панмонголизм // XXXVII Международный конгресс востоковедов: Тезисы. Москва, 2004. Т. II.

Курас Л.В., Бабаков В.В. Панмонголизм как социокультурный фактор (первая четверть XX века) // Вестник Бурятского университета. Серия 4: История. Улан-Удэ, 1997. Вып. 1.

Лузянин С.Г. Монголия между Россией и КНР: исторический опыт и современные реалии // **Восток**, 1996, № 6.

Лузянин С.Г. **Россия – Монголия – Китай в первой половине XX века. Политические взаимоотношения в 1911–1946 гг.** Москва, 2003.

Монгольская цивилизация... Монгольская цивилизация: миф или реальность? (Выдержки из выступлений М.И. Гольмана, В.В. Грайворонского, Г.С. Яскиной, Р.Т. Сабинова) // **Цивилизационные процессы на Дальнем Востоке: Монголия и ее окружение.** Москва, 2005.

Морохоева З. Проблема национального возрождения бурят и гражданское общество // **Байкал**, 1995, № 1.

Наками Т. Семенов и монгольские войска // **Проблемы истории и культуры кочевых цивилизаций Центральной Азии.** Улан-Удэ, 2000. Т. IV.

Росов В.А. **Николай Рерих: Вестник Звенигорода. Экспедиции Н.К. Рериха по окраинам пустыни Гоби.** Санкт-Петербург; Москва, 2002. Кн. I: Великий План.

Роцин С.К. **Политическая история Монголии (1921–1940 гг.)**. Москва, 1999.

Скрынникова... Скрынникова Т.Д., Батомункуев С.Д., Варнавский П.К. **Бурятская этничность в контексте социокультурной модернизации (советский период).** Улан-Удэ, 2004 // Иркутский межрегиональный институт общественных наук при Иркутском государственном университете. – Режим доступа до публ.: http://mion.isu.ru/pub/burya-t2/1_3.html

Сперанский А.Ф. Материалы к истории Интервенции. Роль Японии в “панмонгольском движении” // **Новый Восток**, 1922, № 2.

Сыроежкин К.Л. **Мифы и реальность этнического сепаратизма в Китае и безопасность Центральной Азии.** Алматы, 2003.

Урбанаева И.С. **Монгольский мир: человеческое лицо истории.** Улан-Удэ, 1992.

Халудоров Т.В. Монгольская цивилизация и панмонголизм: проблема термина // **Цивилизационные процессы на Дальнем Востоке: Монголия и ее окружение.** Москва, 2005.

Хашчулуун Ч. Современная Монголия – продукт и оплот панмонголизма. 2005 // **Хаммаг Монгол.** Сайт о и для современных монгол. – Режим доступа до публ.: http://www.hamagmongol.narod.ru/library/hashchuluun_2005_r.htm

Ципкин Ю.Н. Планы создания панмонгольского государства белыми режимами в 1919–1921 гг. и их крах // **Вестник международного центра Азиатских исследований.** Иркутск, 1999. Вып. 2.

Чимитдоржиев Ш.Б. Проблемы бурятского литературного языка // **Современное положение бурятского народа и перспектива его сохранения и развития.** Улан-Удэ, 1996. Вып. 1.

Чимитдоржиев Ш.Б. Бурят-монгольский этнос и монгольский мир // **Проблемы традиционной культуры народов Байкальского региона.** Улан-Удэ, 1999.

Чимитдоржиев Ш.Б. Панмонгольское движение – это общемонгольское национальное движение // **Монголоведные исследования.** Улан-Удэ, 2000. Вып. 3.

Шагдурова И.Н. Бурятская интеллигенция в национально-государственном строительстве Монголии в начале 1920-х годов и развитие панмонгольских идей // **Цивилизационные процессы на Дальнем Востоке: Монголия и ее окружение.** Москва, 2005.

Юзефович Л.А. Начало панмонгольского движения и атаман Семенов // **Гуманитарная наука в России: соросовские лауреаты.** Москва, 1996.

Vaabar. **Twentieth Century Mongolia.** Cambridge, 1999.

Vaum R. Political Stability in Post-Deng China: Problems and Prospects // **Asian Survey**, 1992 (Jun.). Vol. 32, No. 6.

Bulag U. **Nationalism and Hybridity in Mongolia.** New York, 1998.

Bulag U.E. Mongolian Ethnicity and Linguistic Anxiety in China. **American Anthropologist** 105 (4), December, 2003 // **Southern Mongolian Human Rights Information Center.** – Режим доступа до публ. http://www.smhric.org/SMW_12.htm

Campi A. Sino-Mongolian Relations from Beijing’s Viewpoint // **China Brief.** A journal of analysis and information, 2005 (may 5). Volume V. Issue 10.

Caplonski C. Reconstructing Mongolian nationalism; the view ten years on // **Mongolian Political and Economic Development During the Past Ten Years and Future Prospect**. Taipei, 2000.

Cherian J. Foreign policy directions // **Frontline**. India's National Magazine from the publishers of the Hindu. 1999 (Oct. 09–22). Volume 16. Issue 21. – Режим доступу до журн.: <http://www.flonnet.com/fl1621/16210230.htm>

Ginsburg T. Nationalism, Elites, and Mongolia's Rapid Transformation // **Mongolia in the Twentieth Century: Landlocked Cosmopolitan**. New York; London, 1999.

Henochowicz A. Blue Heaven, Parched Land: Mongolian Folksong and the Chinese State // **Graduate Journal of Asia-Pacific Studies**, 2008. Vol. 6, № 1

Humphrey C., Bulag U. Some Diverse Representations of the Pan-Mongolian Movement in Dauria // **Inner Asia**, 1996. Vol. 1, № 1.

Jagchid S. **Essays in Mongolian Studies**. Provo, 1988.

Kaplonski C. **Truth, history and politics in Mongolia. The memory of heroes**. London; New York, 2004.

Lattimore O. Inner Mongolia – Chinese, Japanese or Mongol // **Pacific Affairs**, 1937. Vol. X, No 1.

Lattimore O. Satellite Politics: The Mongolian Prototype // **The Western Political Quarterly**, 1956 (Mar.). Vol. 9, No. 1.

Rossabi M. A new Mongolia in a new world // **Mongolian Political and Economic Development During the Past Ten Years and Future Prospect**. Taipei, 2000.

Rossabi M. Beijing's Growing Politico-Economic Leverage over Ulaanbaatar // **China Brief**. A journal of analysis and information, 2005 (May 5). Volume V. Issue 10.

Trenin D. **Russia's China Problem**. – Режим доступу до публ.: <http://www.carnegie.ru/en/pubs/books/volume/36338.htm>

Tumurchuluun G. Mongolia's Foreign Policy Revisited: Relations with Russia and the PRC into the 1990s // **Mongolia in the Twentieth Century: Landlocked Cosmopolitan**. New York; London, 1999.

Tumursukh U. Masculine constructions of National identity and Man-Made Images of the Mongolian Woman in post-Socialist Mongolia // **Cultures of Democracy and Democratization: Israel, Eastern Europe and Beyond**. Seminar 1999–2000 / The State University of New Jersey "Rutgers". – Режим доступу до публ.: <http://www.rci.rutgers.edu/~culdemsm/Tumursukh%20Paper.htm>

Walsh R. China and the New Geopolitics of Central Asia // **Asian Survey**, 1993 (Mar.). Vol. 33, No. 3.

Wang Wei-fang. "Pan-Mongolism" and U.S.-China-Mongolia Relations // **China Brief. A journal of analysis and information**, 2005 (may 5). Volume V. Issue 10.

Zeigler Ch.E. Russia in the Asia-Pacific. A Major Power or Minor Participant? // **Asian Survey**, 1994. Vol. XXXIV, № 6.